

EDUKACYJNA KOLEKCJA ROŚLIN UŻYTKOWYCH W ARBORETUM I ZAKŁADZIE FIZJOGRAFII W BOLESTRASZYCACH

The Educational Collection of Utility Plants
at the Arboretum and the Department of Physiography in Bolestraszyce

EWA ANTONIEWSKA

*Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, 37-700 Przemyśl, skr. poczt. 471,
tel./fax 16 671 64 25, e-mail:arboretum@poczta.onet.pl*

Spis treści

AbstrAct **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**

ABSTRACT

The establishment of a collection of broadly-defined utility plants at Bolestraszyce Arboretum was inspired above all for their educational role. From 2005, when a collection of cereals, oilseeds, fodder and root crops was planted (between 10–25 species in each growing season), the collection was gradually built up with new collections, including edible wild plants (45 species since 2007) and, since 2012, a collection of dye plants (14 species).

When, in 2011, an historical wooden village house was brought to the Arboretum from Kalwaria Pałacowska, a small vegetable garden was planted near it (around 20 species) as well as a historical flower garden called Before the garden (around 30 species). The wooden house and its surroundings are supposed to reference a 19th-century rural farmstead.

Every year, lectures are organised in the wooden house by ethnographer Mrs. Maria Marciniak, from the Museum of Folk Architecture in Sanok. These cover the subject of ancient customs, rituals and folk beliefs, and the cultivation and traditional use of cultivated plants. On the plots of the Collection of arable plants, schoolchildren and teenagers placed Traditional Scarecrows, which they had made themselves and then won awards for in the scarecrow competition.

In 2012, 2013 and 2014, the place, called the Calvary Garden, was included in successive editions of the Festival of Gardens as one of the show gardens.

Key words: utility plants, dye plants, edible wild plants, Calvary Garden

Podstawową rolę w życiu człowieka pełnią te rośliny, które w szerokim rozumieniu tego słowa nazywane są roślinami użytkowymi. Dlatego też ich prezentacja w Arboretum wydaje się być jak najbardziej uzasadniona i konieczna ze względów edukacyjnych. Kolekcja roślin użytkowych założona została w najbliższym sąsiedztwie autentycznego domu wiejskiego przeniesionego do Arboretum z Kalwarii Pałacowskiej (Ryc. 1). Gromadzone w kolekcji rośliny i zabytkowy budynek stanowią próbę odtworzenia charakteru dawnej zagrody wiejskiej z Małopolski Wschodniej. Rozwój tej kolekcji wiąże się również z gromadzeniem i upowszechnianiem informacji o dawnych sposobach uprawy, użytkowaniu i doborze roślin. Pierwszym etapem tworzenia kolekcji roślin użytkowych było założenie w 2005 r. kolekcji roślin uprawnych. Corocznie na poletkach o powierzchni około 4 m² wysiewa się do 25 gatunków roślin oleistych, pastewnych, okopowych i zbóż (Tab. 1, Ryc. 2). Przy roślinach umieszczono tabliczki informujące o ich znaczeniu w produkcji rolnej. Jesienią, po uprzątnięciu resztek roślinnych, pole zostaje przekopane, nawiezione kompostem lub obornikiem, wiosną zaś przygotowane pod siew. Od kwietnia do października uprawy te są udostępnione zwiedzającym.

Wieloletnią tradycją tej kolekcji jest prezentowana wystawa „strachów”, przygotowywanych przez uczniów szkół Przemyśla i okolic w konkursie Wybory Stracha Tradycyjnego. Stojące w zbożach strachy wykonane z kolorowych materiałów, z falującymi wstążkami, wydające różnorodne dźwięki, dodatkowo zachęcają do odwiedzenia tego miejsca (Ryc. 3).

W 2007 r. odbyła się w Arboretum konferencja naukowa dotycząca roślin jadalnych dziko rosnących. Na jej potrzeby założono kolekcję tych roślin. Warto się tym roślinom przyrzuć chociażby ze względu na korzyści, jakie ciągle możemy z nich czerpać. Poznawanie walorów smakowych tych roślin i potraw z nich sporządzanych może stanowić doskonałą zabawę i hobby przy jednoczesnym urozmaicaniu naszej codziennej, być może monotonnej diety. Co wydaje się ważniejsze, w przyszłości część z nich może stać się naszym zasadniczym pokarmem.

Wzdłuż ścieżki prowadzącej do kolekcji roślin uprawnych, na agro włókninie wyłożonej korą i zrębkami, posadzono rośliny pozyskane ze stanowisk naturalnych w Bolestraszcach i Cisowej, a także otrzymane z wymiany nasion w ramach Index Seminum. Większość uprawianych roślin to byliny. Rośliny roczne i dwuletnie wysiewane są w miarę potrzeby.

Ryc. 1. Dom Kalwaria i przed ogródek, 2019, fot. Arboretum Bolestraszyce

Ryc. 2. Poletka z roślinami uprawnymi, 2013, fot. Arboretum Bolestraszyce

GATUNKI ROŚLIN

W kolekcji roślin jadalnych dziko rosnących zgromadzono 45 gatunków. Każdy gatunek posiada tablicę informującą o jego wykorzystaniu jako rośliny jadalnej.

1. Babka lancetowata *Plantago lanceolata* L.
2. Barszcz zwyczajny *Heracleum sphondylium* L.
3. Biedrzynek mniejszy *Pimpinella saxifraga* L.
4. Bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea* L.
5. Bylica pospolita *Artemisia vulgaris* L.
6. Chrzan pospolity *Armoracia rusticana* P. Gaertn., B. Mey. et Scherb.
7. Cykoria podróżnik *Cichorium intybus* L.

8. Czarnuszka siewna *Nigella sativa* L.
9. Czosnaczek pospolity *Alliaria petiolata* (M. Bieb.) Cavara et Grande
10. Czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* L.
11. Dziewięciśl pospolity *Carlina acaulis* L.
12. Dzięgiel litwor *Angelica archangelica* L.
13. Dzwonek jednostronny *Campanula rapunculoides* L.
14. Fiołek wonny *Viola odorata* L.
15. Gorczyca czarna *Sinapis nigra* L.
16. Jasnota biała *Lamium album* L.
17. Kozieradka błękitna *Trigonella caerulea* (L.) Ser.
18. Krwiściąg lekarski *Sanguisorba officinalis* L.
19. Kuklik zwisty *Geum rivale* L.
20. Lebiodka pospolita *Origanum vulgare* L.
21. Marchew zwyczajna *Daucus carota* L.
22. Miodunka ćma *Pulmonaria obscura* Dumort.
23. Mniszek lekarski *Taraxacum officinale* F. H. Wigg.
24. Ogórecznik lekarski *Borago officinalis* L.
25. Pasternak zwyczajny *Pastinaca sativa* L.
26. Pięciornik gęsi *Potentilla anserina* L.
27. Podagrycznik pospolity *Aegopodium podagraria* L.
28. Podbiał pospolity *Tussilago farfara* L.
29. Pokrzywa zwyczajna *Urtica dioica* L.
30. Poziomka pospolita *Fragaria vesca* L.
31. Przywrotnik *Alchemilla* sp.
32. Rdest wężownik *Polygonum bistorta* L.
33. Rokietta siewna *Eruca vesicaria* (L.) Cav.
34. Rutwica lekarska *Galega officinalis* L.
35. Stokłosa żytnia *Bromus secalinus* L.
36. Stokrotka pospolita *Bellis perennis* L.
37. Szczaw zwyczajny *Rumex acetosa* L.
38. Szczawik zajęczy *Oxalis acetosella* L.
39. Szparag lekarski *Asparagus officinalis* L.

40. Tasznik pospolity *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.
41. Traganek szerokolistny *Astragalus glycyphyllos* L.
42. Trybula ogrodowa *Anthriscus cerefolium* (L.) Hoffm.
43. Tymianek *Thymus* sp.
44. Wrotycz pospolity *Tanacetum vulgare* L.
45. Żywokost lekarski *Symphytum officinale* L.

W 2012 r. kolekcję roślin użytkowych poszerzono o 14 gatunków roślin barwierskich.

Zgromadzono w niej następujące gatunki:

1. Dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum* L.
2. Farbownik lekarski *Anchusa officinalis* L.
3. Indygowiec farbiarski *Indigofera tinctoria* L.
4. Janowiec barwierski *Genista tinctoria* L.
5. Kosaciec żółty *Iris pseudacorus* L.
6. Krokosz barwierski *Carthamus tinctorius* L.
7. Lebiodka pospolita *Origanum vulgare* L.
8. Marzana barwierska *Rubia tinctorum* L.
9. Marzanka barwierska *Asperula tinctoria* L.
10. Pokrzywa zwyczajna *Urtica dioica* L.
11. Rezeda żółtawa *Reseda luteola* L.
12. Rumian żółty *Anthemis tinctoria* L.
13. Sierpik barwierski *Serratula tinctoria* L.
14. Urzet barwierski *Isatis tinctoria* L.

Rośliny te pozyskano z obszaru Arboretum oraz z jego najbliższego sąsiedztwa, a ponadto z wymiany nasion. Opisy zamieszczone przy każdym gatunku dotyczą historycznego wykorzystywania roślin w farbowaniu tkanin. W celu przybliżenia podstawowych wiadomości o barwie, farbowaniu i o roślinach barwierskich przygotowano i wydrukowano ulotkę informacyjną. Kolekcja roślin użytkowych jest ważnym elementem w działalności edukacyjnej Arboretum Bolestraszyce.

W 2011 r. do Arboretum sprowadzono drewniany dom mieszkalny z Kalwarii Pałacowskiej, którego rekonstrukcję rozpoczęto w 2012 r. Projekt zagospodarowania

przestrzeni wokół domu powierzono dr hab. inż. Beacie Gawryszewskiej i dr inż. Izabeli Mysce z Katedry Sztuki Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Projektantki zróżnicowały przestrzeń wokół domu wiejskiego na ogród warzywny, sad, przed ogródek i podwórko, co było zgodne z tradycją zakładania i zagospodarowywania ogrodów wiejskich w Małopolsce Wschodniej (Marciniak 2008) (Ryc. 4). Projekt ten, zwany Ogród Kalwaria, zaprezentowano w ramach kolejnych edycji Festiwalu Ogrodów w latach

SPIS ROŚLIN UŻYTKOWYCH UPRAWIANYCH W ARBORETUM

Zboża:

- Gryka zwyczajna *Fragopyrum esculentum* Moench,
- Jęczmień zwyczajny *Hordeum vulgare* L.
- Kukurydza zwyczajna *Zea mays* L.
- Owies zwyczajny *Avena sativa* L.
- Proso zwyczajne *Panicum miliaceum* L.
- Pszenica zwyczajna *Triticum aestivum* L.
- Pszenżyto zwyczajne x *Triticosecale*.
- Ryż *Oryza* sp.
- Sorgo dwubarwne *Sorghum bicolor* (L.) Moench.
- Szarłat wyniosły *Amaranthus cruentus* L.
- Żyto zwyczajne *Secale cereale* L.

Rośliny oleiste:

- Dynia zwyczajna *Cucurbita pepo* L.
- Dynia olbrzymia *Cucurbita maxima* Duchesne
- Gorczyca biała *Sinapis alba* L.
- Len zwyczajny *Linum usitatissimum* L.
- Kapusta rzepek *Brassica napus* L.
- Słonecznik zwyczajny *Helianthus annuus* L.
- Soczewica jadalna *Lens culinaris* Medik.
- Soja warzywna *Glycine max* (L.) Merr.

Rośliny pastewne – motylkowe:

- Wyka bób *Vicia faba* L.

- Facelia błękitna *Phacelia tanacetifolia* Benth.
- Groch zwyczajny *Pisum sativum* L.
- Koniczyna łąkowa *Trifolium pratense* L.
- Lucerna siewna *Medicago sativa* L.
- Łubin żółty *Lupinus luteus* L.
- Groch zwyczajny polny (Peluszką) *Pisum sativum* subsp. *arvense* (L.) Asch.
- Seradela pastewna *Ornithopus sativus* Brot.
- Soczewica jadalna *Lens culinaris* Medik.
- Wyka siewna *Vicia sativa* L.

Rośliny okopowe:

- Ziemniak *Solanum tuberosum* L.

2012-2014. W myśl koncepcji autorek projekt zakłada ciągłe, na nowo, zagospodarowywanie przestrzeni (Chojnacka i Wilkaniec 2011, Gawryszewska i Myszk-Stąpór 2012, 2014, 2015). Działania takie to dialog użytkowni ka z ogrodem wynikający z upływu czasu, efektu podejmowanych prac oraz naturalnie zachodzących w przyrodzie zmian. Przyglądamy się więc Ogrodowi Kalwaria i w miarę zdobywania wiedzy i doświadczeń, pozyskiwania kolejnych roślin, staramy się realizować te założenia. Edukacyjna kolekcja roślin użytkowych jest miejscem spotkań z dawną kulturą wiejską również dzięki organizowanym tu prelekcjom omawiającym dawne zwyczaje i wierzenia, sposoby uprawy i użytkowania uprawianych roślin (Ryc. 5).

Ryc. 3. Konkurs Wybory Stracha Tradycyjnego. Spotkanie z etnografem dr Marią Marciniak i z ornitologiem prof. Janem Pinowskim, 2011, 2017, fot. Arboretum Bolestraszyce

Ryc. 4. Ogród wiejski, 2019, fot. Arboretum Bolestraszyce

Ryc. 5. Edukacyjna kolekcja roślin użytkowych, 2013, fot. Arboretum Bolestraszyce

Tab. 1. Spis gatunków w Ogrodzie Kalwaria w porównaniu z dawniej uprawianymi

Rośliny użytkowe	Gatunki uprawiane dawniej (dane w oparciu o literaturę Marciniak 2008, Chojnacka i Wilkaniec 2011)	Gatunki uprawiane w Ogrodzie Kalwaria
Rośliny jednoroczne	Aster chiński Nagietek lekarski Nasturcja Niecierpek balsamina Rezedz	Aster chiński <i>Callistephus chinensis</i> (L.) Nees Nagietek lekarski <i>Calendula officinalis</i> L. Nasturcja większa <i>Tropaeolum majus</i> L.

Rośliny użytkowe	Gatunki uprawiane dawniej (dane w oparciu o literaturę Marciniak 2008, Chojnacka i Wilkaniec 2011)	Gatunki uprawiane w Ogrodzie Kalwaria
Rośliny wieloletnie	Aster Dalia Goździki kamienne Kosaciec Lilia biała Mieczyk Orlik Ostróżka Piwonia Płomyk Rudbekia Ruta Tojad Barwinek pospolity Miesiącznica trwała Mydlnica lekarska Pierwiosnek Śnieżyczka przebiśnieg Wieczornik damski	Aster nowoangielski Aster novae-angliae L. Dalia zmienna Dahlia x hortensis Guillaumin Goździk brodaty Dianthus barbatus L. Kosaciec bródkowy Iris x germanica L. Mieczyk ogrodowy Gladiolus sp. Orlik pospolity Aquilegia vulgaris L. Ostróżka ogrodowa Delphinium x cultorum Voss Piwonia chińska Paeonia lactiflora Pall. Płomyk wiechowaty Phlox paniculata L. Rudbekia naga Rudbekia laciniata L. Ruta zwyczajna Ruta graveolens L. Tojad Aconitum sp.
Rośliny wieloletnie pozyskane z stanowisk naturalnych		Barwinek pospolity Vinca minor L. Miesiącznica trwała Lunaria rediviva L. Mydlnica lekarska Saponaria officinalis L. Pierwiosnek Primula sp. Śnieżyczka przebiśnieg Galanthus nivalis L. Wieczornik damski Hesperis matronalis L.
Zioła	Boże drzewko Bylica piołun Lubczyk ogrodowy Maruna Mięta pieprzowa Nagietek lekarski Ruta zwyczajna Szałwia lekarska Wrotycz pospolity	Bylica piołun Artemisia absinthium L. Lubczyk ogrodowy Levisticum officinale W.D.J. Koch Kozłek lekarski Valeriana officinalis L. Mięta pieprzowa Mentha x citrata Ehrh. Nagietek lekarski Calendula officinalis L. Ruta zwyczajna Ruta graveolens L. Szałwia lekarska Salvia officinalis L. Tymianek Thymus sp. Wrotycz pospolity Tanacetum vulgare L.
Krzewy i drzewa	Bez czarny Bez lilak Bukszpan wiecznie zielony Jabłoń Kalina koralowa Róża	Bez czarny Sambucus nigra L. Bez lilak Syringa vulgaris L. Bukszpan wieczniezielony Buxus sempervirens L. Jabłoń Malus sp. Kalina koralowa Viburnum opulus L. Róża pomarszczona Rosa rugosa Thunb.
Warzywa	Brukiew Burak ćwikłowy Cebula Dynia Endywia Fasola Jarmuż Kalafior Kalarepa Kapusta głowiasta, włoska Ziemniak Marchew Melon	Burak ćwikłowy Beta vulgaris L. Chrzan pospolity Armoracia rusticana P. Gaertn., B. Mey. et Scherb. Cząber ogrodowy Satureja hortensis L. Dynia zwyczajna Cucurbita pepo L. Fasola zwykła Phaseolus vulgaris L. Jarmuż Brassica oleracea var. sabellica L. Koper ogrodowy Anethum graveolens L. Kalafior Brassica oleracea var. botrytis L. Marchew zwyczajna Daucus carota L. Ogórek siewny Cucumis sativus L. Pasternak zwyczajny Pastinaca sativa L.

Rośliny użytkowe	Gatunki uprawiane dawniej (dane w oparciu o literaturę Marciniak 2008, Chojnacka i Wilkaniec 2011)	Gatunki uprawiane w Ogrodzie Kalwaria
	<p>Ogórek Pietruszka Por Rzodkiewka Sałata głowiasta, listkowa Selery Skorzonera Szparag Szpinak nowozelandzki</p>	<p>Pietruszka zwyczajna <i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Fuss Pomidor zwyczajny <i>Solanum lycopersicum</i> L. Papryka roczna <i>Capsicum annuum</i> L. Por <i>Allium porum</i> L. Rzodkiewka <i>Raphanus sativus</i> L. Sałata siewna <i>Lactuca sativum</i> L. Seler korzeniowy <i>Apium graveolens</i> L. Wężymord czarny korzeń (skorzonera) Skorzonera <i>hispanica</i> L. Słonecznik bulwiasty (topinambur) <i>Helianthus tuberosus</i> L. Szparag lekarski <i>Asparagus officinalis</i> L. Szpinak nowozelandzki <i>Tetragonia tetragonioides</i> (Pall.) Kuntze</p>